ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՀՈՐՍ ՀԱՐԻՒՐ ԵՐԵՍՆԵՐՈՐԴ ԵՐԿՐՈՐԴ ԹՈՒՈՅՆ

ԸՐՇԱԼՈՒՍՈՑ ԸՄԲՌԱՏԵԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ , 2 ՅՈՒՆՎԱՐԻ 1853 ։

Մ՝ԻԼԻՈՐԵԱՆ Վ՝ԵՆԵՊԿՅ ըսուած խտալերէն պարբերագրքոյն 73 և հետևեալ թղթահամարներէն թարգմանութեամբ հանուած ։

Յամին 1820 , 'ի ժամանակի աբբայութեան Հ. Ստեփաննոսի Ագոնց Գիւվէր , սուրբ Ղազարու վարդապետները միաբերնին դրած էին Հայոց երկու եկեղեցեաց միաբանութիւնը , որ խիստ փափաքելի գործ մըն էր անոնց համար , և որուն կը վերաբերէին բոլոր երկբայութիւնները Մխիթարայ , իւր փաստերը , իւր ճառը ընդդէմ ամենեցուն , իւր կանոնները , և այլն ։ Ուստի Մխիթարեաններէն շատերը , որ Կոստանդնուպօլիս կը բնակէին , ձեռք զարկին կարևոր թղթակցութեան մը հերձուածողաց հետ , քանզի խիստ հաճոյուած էին թէ պիտի յաջողին իրենց այս խորհրդոյն մէջ , զիջանելով քանի մը յոդուածոց որ կը վերաբերին հաւատոյ վարդապետութեան տարբերութեանը , և յորդորելով զհակառակ կուսակցութիւնն զիջանիլ ուրիշ քանի մը յոդուածոց , և այս կերպիւ կը կարծէին թէ շատ ժամանակ չանցած , հիրնակ պիտի կոչուին այսպիսի միութեան մը ։ Այս բանը ծածուկ կը պահէին Հռոմէն , և կ՝ըսպասէին անաստենը միայն յայտնելանոր , երբոր յաջողդէպքով պատուէր իրենց այս համարձակ գործը ։ Ուստի Կոստանդնուպօլսոյ բնակիչները անլուր գայթակղութեամբ մը տեսան որ սուրբ Ղազարու վանքին յիշեալ վարդապետներէն հինգ հոգի , այսինքն Հ. Մեսրոպ Աղաչրաքեան , Հ. Թադէոս Աքբերեան , Հ. Թոմաս Մաքսէթեան , Հ. Սերովբէ Ռէվահիրճեան , և Հ. Գրիգոր Խապառաճեան գացին հերձուածող Հայոց պատրիարքին , և իրենց կատարեալ հնազանդութիւնը մատուցին անոր . միացան հերձուածողաց հետ , անոնց պէս զգեստ հագան , գլուխնին վեղար դրին , և անոնց հետ քահանայական ամէն պաշտամունքը կատարեցին անոնց եկեղեցեացը մէջ . և այս բաները ըրին՝ զկնի երդում ընելոյ Պապին Նուիրակին առջև 'ի Վենետիկ՝ թէ հերձուածողաց հետ հաղորդակցութիւն պիտի չունենան 'ի հոգևորս , և զկնի իրենց ձեռքը ստորագրելոյ 'ի չարագուշակ բողբոջ Թուղթն Մելքոնեան Եպիսկոպոսին ։

Այս լուրը Հռոմի հաւատոյ տարածման սուրբ ժողովոյն ականջը հասնելով , գանգատեցաւ Ագոնց աբբային Ստեփաննոսի , անոր առջև դնելով իւր կրօնաւորաց գայթակղական ընթացքը ։ Այս միջոցիս Կոստանդնուպօլսոյ բնակիչները՝ որոնք այս ահագին չարագործութիւնները տեսած էին , հաճութեամբ սրտի կը լսէին Պէյ օղլուի սուրբ Գրիգորդութեան եկեղեցոյն ամպիոնին վրայէն անոնց խիստ իրաւացի դատապարտութիւնը և բանադրանքը , որ կ՝ընէր Լատինացւոց առաքելական փոխանորդ գերապատիւ Վինչենցո Գորբէսի՝ Սարդիայի արքեպիսկոպոսը ընդդէմ յիշեալ ուրացողաց , հետևեալ խօսքերով ։

"Մ՝ենք Վինչենցո Գորբէսի , արքեպիսկոպոս Սարդիայի և առաքելական փոխանորդ , Պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ առ արժանապատիւ Հռոմէադաւան Հայ քահանայս և առ ամենայն ժողովուրդն ողջոյն և հովուական օրհնութիւն ։ Սատիկ զարհուրանաց և անձկութեան մէջ կը գտնուիմք , անանկ ազէտալի ժամանակի մը հասած ըլլալով , որ աշխարհքը և դժոխքը սոսկալի փութարիկներ կը գրգռեն մեզի դէմ ։ Ինհամար վանգներէ պաշարուած ըլլալով՝ կը տեսնեմք որ պարտք մըն է մեզի բարձրացուցանել մեր աղերսանաց ձայնը յԱթոռն Արարատեան ։ Երբոր բոլոր մեր խնամքը , բոլոր մեր մտադրութիւնը ուղղեալէին շնորհակ Ճանապարհը կոչեալ մոլորեալ երիտասարդները , երբոր արտասուալից աչօք կը պաղատէինք որ անոնց սրտին մէջ իջնէ Տէրոջը Հոգւոյն զօրութիւնը , կը պարտաւորիմք ծանուցանել ձեզ կսկծալի սրտիւ զկորուստ այս եօթը (քանզի սուրբ Ղազարու հինգ վարդապետներէն զատ՝ ուրիշ երկու վարդապետ կային) անարժան քահանայից , որք են Հ. Մեսրոպ Աղաչրաքեան , Հ. Թադէոս Աքբերեան , Հ. Թոմաս Մաքսէթեան Հ. Սերովբէ Ռէվահիրճեան , Հ. Գրիգոր Խապառաճեան , և այլն։ Սոնք իրենց չարութեամբը ուրացան հռոմէական կրօնը՝ և բաժնուեցան ուղղափառ հաղորդութենէն , հերձուածող և հերետիկոս դառնալով անլուր գայթակղութեամբ մը ։ Դառնապէս ողբալով անոնց հոգևոր կործանման վրայ , կը պարտաւորիմք ճշմարիտ նախանձաւորութիւն զինուորել՝ կարող ըլլալու համար դէմ դնել անոնց նենգութեանցը , որով կը ջանան մոլորեցուցանել զձեզ , որ Քրիստոսի ժողովրդեան ընտրեալ մասն էք ։ Այս գարշելի պաշտօնեաները եկեղեցւոյ կրպարծեցնան , թէ հերետիկոսաց կողմը անցնելով , կուզեն սորվեցնել հերետիկոսական եկեղեցւոյն՝ հռոմէական կրօնը , որուն համար յառաջագոյն իրենց արիւնը թափելու պատրաստ եմք կըսէին։ Կըլսեմք նմանապէս ամենամեծ զարմանքով , թէ անոնք հերետիկոս ըլլալէն ետև , կըհաշտեն ժողովրդեան մէջ թէ մեք միաբանեալեմք անոնց հետ ու սրբազան Գահին հաճութեամբը գործակից կըլլամք 'ի կատար հասուցանելու զվիրթիւնն հռոմէական եկեղեցւոյն ընդ հերետիկոսական եկեղեցւոյն . . . . . ։ Վասնորոյ կը յայտնեմք ձեզ ամենեցուն , արժանապատիւ քահանայք և սիրելի ժողովուրդ , թէ անոնց այս խօսքերը սուտ են և մոլորեցուցիչ։ Կը խնդատին ամենք բարձել զձեզ 'ի նոյն գահավէժ տեղը , ուր կամովին գտնուեցան իրենք ։ Ուստի ջըլլայ որ մէկը 'ի ձէնջ , յեղբարց և յամենասիրելի որդւոց , հաւատ ընծայէ անոնց բացայայտ ստութեանցը։ Եւ Այուուծոյ ողորմութենէն առմեզ յանձնեալ հոգիները պահպանելու համար 'ի դարանաց (տուղաղ) դժոխոց , կըհրատարակեմք այս հովուական մեր նամակաւը թէ յիշեալ թշուառականները հերձուածող և հերետիկոս են , և Աւրաքելական Փոխանորդ գտնուելովին՝ կըհաստատեմք թէ սրբազան Գահը հերձուածողի և հերետիկոսի տեղ պիտի դնէ զանոնք , երբոր հարկաւոր տեղեկութիւնները ստանայ ։ Կըհրամայեմք ուրեմն մեր հաւատացեալ ժողովրդեան որ ամէն կերպիւ ջանան խոյս տալ անոնցմէ , քանզի անոնք բաժնուեցան հռոմէական հաղորդութենէն (քաթոլիքա բոմունիոնէ) ։ Այսքանս ծանուցանելով ձեզ կըհրամայեմք ամենուն , և յատկապէս քարոզութեան խրկուած խոստովանահարց , որ ըստ այնմ վարուին ։ Եւայլն , եւայլն"։

Քիչ մը ժամանակէ ետև հերձուածողներն ալ իմանալով զխարդախութիւնը և զխաբեբայութիւնը յիշեալ կեղծ դարձողներուն՝ վռնտեցին զանոնք իրենց մէջէն , և քիչ մնաց որ հերձուածող Պատրիարքը , կառավարութեան միջոցաւ , պիտի պատժէր զանոնք ։

Այս կերպիւ յիշեալ թշուառականները մնացին երկուքին մէջ տեղը , ինչպէս սովորաբար կ՝ըսուի . այսինքն ոչ հռոմէադաւան և ոչ հերձուածող ։ Բայց Այուուծոյ ողորմութիւնը չ՝ուշացաւ անոնց սիրտը շարժելու և հետևաբար իմանալով իրենց ծանր մոլորութիւնը ինքնայօժար ականջ դրին իրենց դատապարտութեանը և խոնարհութեամբ յանձնառու եղան իրենց արժանաւոր պատժոյն ։ Ի վերայ այսր ամենայնի անոնց աղէտալի օրինակը ոչ սակաւ հոգիներ մոլորութեան դարձուց , որոց մահաբեր հետևութիւնները մինչև ցայսօր կ՝ըղդացուին հռոմէադաւան դերդաստանաց մէջ։ Սակայն՝ անոնք ըստ օրինակի Հարց սուրբ Ղազարու , կ՝արդարացնէին զիրենք՝ ըսելով թէ բարի դիտաւորութիւններ ունէին . բայց այնպիսի բաներ կան , զորս ոչինչ դիտաւորութիւն՝ թէև բարի ըլլայ , կրնայ երբեք արդարացնել առաջի Աստուծոյ ։ Անոնց այս դիտաւորութիւնները Աստուծոյ արդարութեան կշռոյն մէջ պիտի կշռուին , սակայն Կոստանդնուպօլսոյ պօլսոյ բնակիչք երբեք առանց սոսկալու պիտի չյիշեն այս ցաւալի օրինակը և անլուր գայթակղութիւնը զոր տուաւ սուրբ Ղազարու միաբանութիւնը . օրինակ՝ արժանի աղետալի ժամանակաց , երբոր հերետիկոսութիւնը արևելքի մէջ կը յաւիտենական մայր Եկեղեցւոյն ծոցէն իր գորովալից զաւակները ։

Այս պարագայիս մէջ Ագոնց աբբահայրը պարտանձին համարեցաւ գրել 'ի Հռոմ տարածման հաւատոյ սուրբ ժողովոյն , թէ ինչպէս յիշեալ հինգ անձինքը իրենց մասնաւոր իշխանութեամբը , առանց իրեն գիտնալու , այս բանը ըրած են , և թէ այսպիսի ծանր գայթակղութենէ ետև , ինքը որ անարժան վանահայր է , իւր միաբանութենէ կը վռնտէ նոյն ապստամբ որդիքը։ Ֆաբէլէթի քահանայն մինչև յաստեղս կը բարձրացնէ այս ապստամբ որդիքը , և Ֆաբէլէթին ուրիշ բան չէ , բայց միայն ձայն մըն է , ոչ թէ անապատի ձայն , այլ սուրբ Ղազարու վանքին ։ Հնարաւոր է արդեօք , որ միաբանութենէ մը արտաքսեալ անձինք՝ գովուին նոյն միաբանութենէն՝ յատկապէս այն պատճառաց համար , որ վռնտուեցան ։ Մխիթարեան հակասութիւնք ։ Ուստի ըստ սովորութեան՝ գերադրական ածականներու խորը կըմտնէր Ագոնց աբբահայրը թէ իւր միաբանները ամենահնազանդ որդիք էին և այլն , և այլն ։ Այս կերպիւ շունչ կ՝առնուր և կը կարծէր որ վերահաս փոթորիկը հեռացայ իւր վանքէն ։ Անաւանդ ինքը կ՝ըսպասէր , իւր այս ընթացքէն և այս արտաքսումէն ետև՝ տարածման հաւատոյ լեռնէն լսելու , հա՜ պարզիմ ե՜ խոհէմ ծառայ , ըստ որում ինքը ամենևին չէր կրնար գուշակել թէ Վենետիկեցի Ֆաբէլէթի քահանայն պիտի մատնէր զինքը , յայտնելով հասարակութեանը , թէ հաշտեալ արտաքսումը կեղծեալ բան մըն է . . . . . .

. . . . . .

Սակայն Կոստանդնուպօլսոյ մէջ պատահած հինգ վարդապետաց դէպքը՝ սուրբ Ղազարու բոլոր միաբանութեան համամիտ հաճութեամբը եղաւ , իմա՛ նաև հաւանութեամբ ամենահաւատարիմ Ագոնց աբբահօրը , որ իւր յատուկ նամակաւը կը քաջալերէր զյիշեալ հինգ անձինքը ։ Ուրեմն Ագոնց աբբահայրը ստախօս մի՞ն է ։ Այո՛ , և գերադրական կերպիւ ստախօս է , ամենևին աւելի կամ պակաս բան մը չունենալով իւր նախորդ Մելքոնեանէն ։ Եւ եթէ ընթերցողը ըսէ ինձ թէ խիստ դիւրութեամբ կամ բաստանեմ թէ ստախօս է , թող ներէ ինձ յայս նուագ . վասնզի ես չեմ , այլ նոյն իսկ յիշեալ հինգ վարդապետներն են որ ստախօս կրհանեն իրենց Աբբահայրը ։ Անոնք իրենց բերնովը ազատութեամբ և ինքնայօժար կամաք խոստովանեցան զբոլոր դաւը (ֆէնտ) և իրենց ձեռքովը ընդարձակ բողոք մը շարադրեցին , որուն մէջ ստորագրելով այս ամէն դաւագործութիւնը , զզուանք կը ցուցընեն Ագոնց աբբային և վանքին գլխաւորաց ընթացքին վրայ . և այս բոլորը ըրին զկնի դառնալոյ 'ի ծոց հռոմէական եկեղեցւոյն , զկնի կատարելոյ իրենց վրայ գրուած ապաշխարանքը և երբոր Հռոմ տեսնելով անոնց մտերիմ դարձը վերստին հաստատած էր զանոնք իրենց սրբազան պաշտօնին մէջ։ Հիմակ որ այս հինգ անձանց վրայօք կըգրեմ , անոնցմէ երկուքը տակաւին կենդանի են . որոցմէ մէկուն հետ տեսնուեցայ և խօսեցայ և միշտ պատրաստ է յայտնելու թէ այն ժամանակուան աբբան Ագոնց Ստեփաննոսը այն պարագային մէջ ճիշտ իբրև ստախօս վարուեցաւ ։ Անիկա այնչափ զզուեցաւ այս անարժան գործքէն , որ յետ այնորիկ չուզելով ուրիշ բան մը իմանալ , աղաչեց բաղում թախանձանօք և հրաման ուսցաւ լատինական ծէսը մտնելու . ուր կըգտնուի մինչև այսօրուան օր ։ Մրչափ

(Ամիս երկու վարդապետները Գոլէճի էին և կըկոչուէին Հ. Սահակ Գալֆաքճեան , Հ. Պօղոս Հէրմեան Բէօթահիսցի։

բաներ կրնայ մէկը խմանալ անորմէ։ Այս ամենեւին դժուարութիւն մը չունիմ անուանելու զանիկա պատմական կենդանի վկայ մը, որ սուրբ Ղազարու միաբանութեան դէմ խիստ շատ վկայութիւններ կրնայ ընել։ Բաբէլէթթի քահանայն բաւականապէս գովելով զնա, կըկարծէ որ կրնայ անոր մոռցնել տալ զանցեալն և հրապուրել զնա քօղմը ձգելու սուրբ Ղազարու վանքին գարշութեանցը վրայ, սակայն ինքը պիտի չմոռնայ, որ չափ խնկարկութիւններ ալ ընէ անոր Բաբէլէթթին, թէ հռոմէադաւան է։ և թէ կըպարտաւորի ատել յիշատակը այնպիսի գործոյ մը, որ այնքան ծանր խղճմտանք եղած էր իրեն, և որ հռոմէական եկեղեցւոյն շնորհքը կորսնցնել տուաւ իրեն։ Վերջապէս ահա ինչպէս իրենք կըխօսին բողբոյ թղթոյն մէջ որ իրենց ձեռօք ստորագրուած է։ Այս թղթոյն բնագիրը շատ հետաքրքրութենէ եւս կարող եղայ ձեռք բերել՝ հասարակութեան առջև դնելու համար։ Բառ առ բառ պիտի թարգմանեմ զայն, քանզի այս բողբոյ թուղթը հայերէն գրուած է։

Մխիթարայ վարուցը վրայ քանի մը համառօտ նշանակութիւններ ընելէն եւս, որ կըհամաձայնին իմանալ վրայօք ըսածներուս, այսպէս կըշարունակեն...։ «Երբ ինչպէս նոյնինքն Մխիթար նմանապէս իւր աշակերտները և մանաւորապէս առաջինները՝ հերձուածողէին, որոնք ճշմարտութեան վերահասու ըլլալով, բաժնուեցան հերձուածողներէն և հետևեցան Մխիթարայ։ Սակայն իրենք նոյն իսկ հերձուածողական խմբէն ըլլալով՝ իրենց բնական եղած ազգային սէրը ստատիկ չքաւորութեան հետ միացեալ հրապուրեց զանոնք քաղաքականութեան (բոլիթիքա) կերպ մը գործածելու. և այս քաղաքականութիւնը՝ ի գործ դրաւ Մխիթար. իսկ անոր աշակերտները օգնութեան կարօտ ըլլալով վանք մը կանգնելու համար՝ զոր Մխիթար երևակայած էր, և չկրնալով գտնել այս օգնութիւնը հռոմէադաւաններէն՝ որ այն ժամանակը տկար էին, դէպի հերձուածողները դարձան, որոնք հարուստ ըլլալէն զատ՝ մեծ եռանդ ունէին ազգային վանքեր, մենաստաններ և այլն շինելու, ինչպէս այսօրուան օրս նաև նոյն ոգին կըտիրէ անոնց վրայ։ Այս բանին համար իւր աշակերտներէն քանի մը հոգի յուղարկեց, որոց մէջ կային ոմանք որ ժամանակաւ վարդապետ էին հերձուածողաց մէջ։ Շատ քաղաքաց բնակիչներուն գրեալ օրհնութեան նամակներ ունէին, որոնք կանխիկ շնորհակալութեան յայտարարութիւններ կըպարունակէին ուղղեալ հերձուածողաց գլխաւորներուն և յատկապէս անոնց՝ որ խիստ հեռու տեղուանք կըգտնուէին, դուցէ Գոլէճցիներուն վախէն։ Այս կերպիւ կարող եղաւ օգնականութիւն ստանալ և ի կատար հասուցանել ձեռնարկեալ գործը։

«Թէպէտև Մխիթար ունեցաւ ջաղաքականութիւնը (այս բառը, որ յար և նման խիստ յաճախ գործածուած է հայերէն ձեռագրոյն մէջ, շատ նշանակութիւններ ունի, ինչպէս կարդացողը պիտի հասկընայ ամէնը կարդալէն ետև) հաճութիւն ցուցնելու թէ լատինական ծէսին պիտի հաճայնի, միտք ունենալով ծածուկ պահել՝ ի Լատինացւոց իւր նպատակները և իւր դիտաւորութիւնները. սակայն իւր այս ջաղաքականութիւնը բաւական չեղաւ ծածկելու իւր միաբանութեան ոգին, որուն պատճառաւ՝ իսկոյնեն անոր պարտաւորեցաւ կռիւներ և վէճեր կրելի՝ ի կողմանէ Գոլէճցոց. որոնք չէին կրնար հանդուրժել այս քաղաքականութեան։ Ուստի Մխիթար կանչուեցաւ՝ ի Հռոմ իւր վարդապետութեան վրայօք հաշիւ տալու համար։ Այս տեղ Մխիթար նոր ջաղաքականութեամբ մը կրթագուցանէր իւր ջաղաքականութիւնը, և այս կերպիւ հաւատոյ դաւանութիւն մը կըմատուցանէր։ Յետ այնորիկ մեկնեցաւ Հռոմէն պարապ ունենալու համար՝ ի գործ դնել վերստին իւր վաղեմի ջաղաքականութիւնը։

«Յետ մահուան Մխիթարայ՝ յաջորդեց Ստեփաննոս Ա. Էրբան. որ աւելի քան զՄխիթար պաշտպանեց զհերձուածողները։ Սոր ժամանակը՝ նախանձայոյզ գլխաւորներէն մէկը եղաւ Հ. Մխայէլը Զամչեան՝ որ հեռաւոր քաղաքներու քարոզչութեան երթալով՝ մինչև ի Իսպահան հասաւ. և ըստորումասկիզբ ևս լեցուն էր ջաղաքականութեամբ, ի գործ դրաւ զայն ամէն տեղ և բազմաթիւ հերձուածող բարեկամներ ստացաւ։ Սոր խօսքերը միշտ երկդիմի էին, որպէսզի կարող ըլլայ բարեկամ ըլլալու միշտ թէ մէկ և թէ միւս կողման հետ։ Այս բանիս վանքին գլխաւորները հաճութիւն կուտային։ Յաջորդաբար Հ. Մխայէլ Զամչեան սորվեցուց իւր բոլոր աշակերտացը մեծ փոյթ ունենալ իւր շաւիղը բռնելու։ Այսոնց մէջ յետինը չեղաւ Հ. Մկրտիչ Աղգերեան. որ հետևաբար Զամչեանին ջատագովը եղաւ։ Այս հօրը գիրքերը և ջատագովութիւնները՝ ուրիշ ամէն բաներէն աւելի, քար գայթակղութեան և վնասակար եղան այս միաբանութիւն։ Սուրբ Ղազարու միաբանութիւն ոգին յայտնապէս կը տեսնուի Յովհաննու Սեղբոսի ճառին մէջ և՝ ի գիրքն անուանեալ Վահան Հաւատոյ. իսկ անոնց սկզբունքը և անոնց գաղափարները աղէկ կըտեսնուին Հ. Աղերին Ընդարձակ Աստուածաբանութեանը մէջ և յատկապէս ճառերուն մէջ, ուրտեղ հերձուածողաց վրայօք խնդիրներ կըսահմանէ։ Իւ ահա ասոնք են աղբիւրը և պատճառը բոլոր երկպառակութեանց, վէճերու և կռուոց, որ եղան և կըլլան միշտ Գոլէճցոց հետ։ Ի ժամանակս Ստեփաննոսի Ա. Մխիթարեանց ջաղաքականութիւնը երկբայական էր՝ չկրնալով համաձայնեցնել զայն յիշեալ Գոլէճցոց վախէն. բայց չուզեցին բոլորովին ջնջել նոյն ջաղաքականութիւնը, զոր կանուանէին ազգային սէր և օգուտ։

«Ստեփաննոսի Առաջնոյն յաջորդեց Ստեփաննոս Բ. ժամանակաւ եպիսկոպոս Սիւնեաց։ Սոր օրովը երկպառակութիւնները հրթռալով աճեցան միշտ, և կրնայ ըսուիլ թէ հռոմէադաւանաց մէջ եղած բաժանումը կատարեալ եղաւ. քանզի աւելի մեծ և ազդու կերպիւ յայտնուեցաւ, երբոր Գոլէճցիները ձեռք բերին Հ. Մխայէլ Զամչեանին գիրքը անուանեալ Սեղան խնդոյ. որուն մէջ շատ երկդիմի խօսքեր կըգտնուին, ջնեմք բոլորովին հերետիկոսական և հոգեկործան։ Այս գիրքը իւր հեղինակին ետ յուղարկեցաւ բազմաթիւ յաւելուածական ծանօթութիւններով, որ ըստ այնմ՝ որքատրուի և վերստին տպուի։ Այս կերպ՝ խօսքը և գրածը ետ կանչելու մանաւորապէս հարկադրեցան Հ. Մկրտիչ Աղերեան և Հ. Իգնատիոսը Փափազեան...։

«Այս միջոցիս Մխիթարեանց վէճը կըտեսնուէր՝ ի Հռոմ. և Հ. Աղերեանին ու Սեբաստեան պարոն Պօղոսին յանձնուած էր որ պատասխան տան հակառակորդաց յառաջ բերած խնդիրներուն։ Հ. Աղերը կըգրէր Կոստանդնուպօլիս եղած իւր կրօնակիցներուն, թէ ինչպէս որ ըլլայ հոգ տանին կորզելու հերձուածողներուն ձեռքէն հռոմէական հաւատոյ դաւանութիւն մը, որ տպուելով՝ պաշտպանութիւն մը ըլլայ Վահան Հաւատոյ դրքոյն Հ. Մխայէլին Զամչեան։ Այս բանին համար՝ Ինճիճեան Հ. Ղուկասը, որ Կոստանդնուպօլիս գտնուողաց սուրբ Ղազարու միաբանից մեծաւորն էր և խոստովանահայր Տիզեանց գերդաստանին, գրդռեց քանի մը երևելի անձինքը որ հրապուրեն հերձուածողաց Պատրիարքը վրէժխնդրութիւն ընելու Գոլէճցոց դէմ։ Այս հերձուածողներէն քանի մը հոգի զանազան ժողովքներու կանչեց. որոց մէջ քննուեցան թէ ի՞նչ միջոցներ կրնան գտնուիլ՝ ի գործ դրուելու համար ցանկացեալ միութիւնը, և այս կերպիւ յաղթօղ հանդիսացընել սուրբ Ղազարու միաբանները և արդարացնել Զամչեանին և իւր ամէն կրօնակցաց գործը։ Հ. Ղուկաս Ինճիճեանը՝ յիշեալ ժողովոց մէկուն մէջ այս ճիշտ բառերով խօսեցաւ. Այս՝ ի գործ պիտի դնեմ այս մթ-ութիւնը։ Իւ յիրաւի ամէն կերպիւ աշխատեցաւ յառաջ տանել այս միութիւնը և չկրնալով ուրիշ կերպ ընել, վերջապէս ինքը հերձուածողաց կողմը անցաւ, միաբանեցաւ անոնց հետ և գրեց սուրբ Ղազարու վանքը որ իւր օրինակին հետևին, և եթէ այս պատճառաւ Հռոմէն նեղութիւն մը տեսնելու ըլլան, թող տան Վենետիկի վանքը և փոխադրեն զմիաբանութիւնը՝ ի Լոնտոն, կամ ուրիշ տեղ, խոստանալով որ փոխադրութեան ծախքը Կոստանդնուպօլիսէն կը հոգացուի։ Սակայն գործքերը ուրիշ կերպ դառնալով, այս ընթացքը անօգուտ եղաւ Մխիթարեանց համար....։

Այս միջոցիս ստորագրեալքս միացեալէինք հերձուածողաց հետ։ Ստեփաննոս Երկրորդ (Գանց Դիւվէր) կըգրէր իւր կրօնակիցներուն, «Բարի՛ են յեր գործ՝ բայց յանցանքիդ այն է որ խիստ փէչ է՝ Բո՜՜վ, ո՜՜սպի աճեցարո՛՜»։ Կոստանդնուպօլիս պատահած այս դէպքերուն համար մեծամեծ ուրախութիւններ եղան սուրբ Ղազարու վանքը, ինչպէս կըվկայէ նորընծայ կրօնաւոր մը որ մօտ օրերս հասած է։ Հռովմայէն Հ. Մանուէլ Ղաքիքեանը կըգրէր, «Իրա՜՜ որ յեր գործ՝ ազգային գործ է»։ Այլև Հ. Մատթիան միևնոյն կերպիւ քաջալերութիւններ կը գրէր։ Ինճիճեան Հ. Ղուկասը երբոր կըտեսնէր իւր հերձուածողաց կրօնակիցները մեծապէս կ'ուրախանար։ Նոյն ուրախութիւնը կը ցուցնէր Հ. Մխայէլը Զամչեան, նմանապէս միւս ամէնքը։ Սակայն Գոլէճցոցմէ վախնալով՝ զգուշութիւն կ'ընէին միշտ, և հեռուէն իբրև. կատարեալ կեղծաւորի պէս կը վարուէին։

«Բայց եռքը ինքըզինքին ազատելու համար և յանցանքը որչափ որ կարելի է ծածկելու համար, հերետիկոսաց միաբանիչ անուանեցին իրենց կրօնակիցները՝ ընդդէմ սկզբանց իրենց վարդապետութեանը, որպէս թէ նոյն ինքեանք հերետիկոսաց միշտ ջատագով եղած չ'ըլլային, և որպէս թէ սուրբ Ղազարու վանքը անդադար ըխօսուիր, չմոռցուիր և չ'աշխատուիր գտնելու համար դիրքը արդարացընելու և պաշտպանելու զՀերձուածողները. և վերջապէս որպէս թէ վանքին աշակերտները նոյն զգացմունքով և նոյն բազձանքներով չեն դաստիարակէր։ Այսպիսի մոլորեալ սկզբունքներով տոգորեալ երիտասարդները՝ հետևելով ետքը իրենց վարժապետաց շաւղացը, ի գործ դրին ստացեալ վարժութիւնին, դուցէ առանց խորամանկութեան և առանց ջաղաքականութեան։ Արդ՝ եթէ սուրբ Ղազարու վարդապետութիւնը ճշմարիտ և ողջամիտ էր, յիշեալ վանքին Հայրերը կըպարտաւորէին չթողուլ իրենց ընկերները. իսկ եթէ մոլորական և սուտ էր, կը պարտաւորէին նմանապէս տարագրել իրենց դպրոցներէն վտանգաւոր վարդապետութիւններ, ի բաց բառնալու համար մոլորութեան և գայթակղութեան ամէն պատճառները։ Պէտք չէր որ այսպիսի ըլլար երիտասարդաց տրուելու հրահանգը և պէտք չէր որ պղտորեալ ջրով տոգորէին իրենց աշակերտները. նմանապէս պէտք չէր որ տպագրէին գիրքեր՝ կերպիւ մը պաշտպանելու և պատրուակելու համար զՀերձուածողները։ Այլ ընդհակառակն կը պարտաւորէին բոլորովին ջնջել որ և իցէ գայթակղութիւն, որպէսզի պարզամիտները չթափառին լաբիւրինթոսի մը մէջ, ուսկից անհնար է ելել։

«Վերջապէս յայտնի է ամէնուն՝ հակառակութիւնը որ կայ սուրբ Ղազարու Մխիթարեանց միաբանից՝ վարդապետութեանց և Հռոմի տարածման հաւատոյ վարդապետութեանց մէջ։ Այս հակառակութիւնը ուրիշ բանի չվերաբերիր, ուրիշ պատճառէ չծագիր, բայց միայն՝ ի ջատագովութենէ զոր Մխիթարեանք կ'ընեն հերձուածողաց, և՝ ի սիրոյ զոր ցուցուցին և կըցուցընեն միշտ անոնց։ Այս կերպիւ՝ անոնց վարդապետութիւնը, անոնց հրահանգը յայտմ մասին միշտ հակառակ են տարածման հաւատոյ սուրբ Ժողովոյն հրահանգացը և դիտաւորութեանցը. որ միշտ գանգատ և ցասումն ցուցուց սուրբ Ղազարու միաբանութեան սորվեցուցած սկզբանցը դէմ. պարտաւորելով զնա զհետ երթալ միշտ իւր վարդապետութեանցը, որ հակառակ են յիշեալ Հարց վարդապետութեանցը։

«Այս պատճառաց համար վերապատուելի Գոլէճցիները փէշ էրա՜՜ռ ռանէցան ամբասպանէլը՝ ղանոնչ առաջի սուրբ Աթոռոյն, և այլն, և այլն։

(Ստորագրեալ.)

« Հ. Մեսրոպ Աղաջրաքեան։
« Հ. Թադէոս Աշիերեան։
« Հ. Թոմաս Մաքսիմեան։
« Հ. Սերովբէ Ռէվահիրճեան»։

Հինգերորդը՝ որ պիտի ըլլար Հ. Գրիգոր Խապաճեանը, կամ չ'ուզեց կամ չկրցաւ դնել այս թղթոյն մէջ իւր ստորագրութիւնը, ըստ որում հայերէն բնագրին մէջ ևս չկայ։